

مکشوف در تورفان

اخیراً کشف بیش از ۷۰ غارمانوی در تورفان، واقع در شمال باختری چین، افق تازه‌ای در مطالعات مربوط به مانویت، که زمانی دین بحث‌انگیز و پرطرفدار ایرانیان بود، گشوده است. کشف مزبور که توسط پروفیسور چاوخوا-شان^۱، استاد دانشکده باستانشناسی دانشگاه پکن انجام گرفته، از سوی کارشناسان چینی و خارجی به‌عنوان سومین بازیافته مهم باستانشناسی مربوط به مانویت در سده کنونی به‌شمار می‌آید.

مانویت در سده سوم مسیحی از سوی حکیم ایرانی، مانی، بنیان نهاده شد و زمانی یکی از دین‌های عمده جهان، و رقیب جدی مسیحیت به‌شمار می‌آمد. غربیان تمایل دارند هرچه بیشتر درباره آیین مانوی اطلاعاتی کسب کنند، زیرا مسیحیان بیش از هزار سال شعائر مانوی را به‌عنوان بدعت‌گذاری تلقی و آن را مورد لعن و نفرین قرار داده‌اند. این آیین در خاورزمین نیز از سوی آیین بودا و اسلام تحت فشار بوده است.

آیین مانوی هرچند زمانی در غرب تا فرانسه و در شرق تا چین گسترش یافته بود، در سده پانزده میلادی به‌سرعت زوال یافت. پژوهندگان سده نوزده ناگزیر بودند مطالعات خود را منحصر به مطالبی کنند که عمدتاً از منابع مسیحی به‌دست می‌آوردند.

در آغاز سده بیست اسناد تازه‌ای از کتب رسمی مانوی از تورفان و شمال افریقا به‌دست آمد. ویرانه‌های چند مانیستان (معبد مانوی) نیز در تورفان کشف گردید. اما چون کتب رسمی بازیافته بس معیوب و پوسیده بود و شمار ویرانه‌ها نیز ناکافی به‌نظر می‌رسید، مطالعه و پژوهش کامل در این باب میسر نمی‌شد.

بیش از ۱۰۰ غار مانوی در سده گذشته کشف گردید. در گردنه‌های کوه آتش^۳ غارهایی پنهان از نظر وجود داشت که نقش برجسته‌های درون آن به سبب خشک و بایر بودن منطقه محفوظ ماند. باستانشناسان در این غارها به هزاران کتب دستنوشته، بیرق‌های ابریشمین و پرچم‌های باریک و دراز برخوردند که در توده‌ای از گرد و خاک مدفون شده بود. این کتاب‌های آیینی به چندین زبان و با هفت گونه الفبای نگارشی نوشته شده که علاوه بر چینی، می‌توان نوشته‌های اویغوری، پارتی (پهلوی اشکانی)، فارسی میانه و ترکی را یادآور شد. بنابه نظر کارشناسان، برخی از این کتاب‌ها به آیین بودا و برخی به آیین مانی مربوط است.

از اسناد باستانی چنین برمی‌آید که آیین بودا و مانویت در سلسله تانگ (۶۱۸-۹۰۷ م) بس رواج داشت. اما شگفت‌آور است که آبرنگ‌نگاره‌های دیواری صدغار همگی از آن بوداییان بوده است.

پروفسور چاو در این باره اظهار داشت: «برای من بس معماگونه است که این همه غارهای مانوی چه شدند؟» چاو که همواره این پرسش در ذهنش نقش بسته بود، از ۱۹۷۹ سه بار به تورفان سفر کرد. در سال ۱۹۸۷ متوجه شد که سبک معماری و موضوعات مربوط به آبرنگ‌نگاره‌های دیواری در برخی از غارها از گونه‌ای دیگر است و به بودایی بودن آن‌ها تردید کرد.

پروفسور چاو سال بعد باز به تورفان سفر کرد و ۱۰ معبد خاص را با آثار مانوی سنجید و گفت: «در این هنگام اطمینان یافتم که معابد مذکور به مانویان تعلق داشت.» ماینستان‌ها (معابد) مانوی در مجموعه غارهای سانگیم^۴، تویوق^۵ و بزکلیک^۶ واقع در تورفان پراکنده‌اند. یک مانستان روی پنج تپه با سطوح گوناگون بنا شده و به سبک رایج مانوی است. درون هر غار، یک یا دو طاقچه در دیوار پیشین و سه طاقچه در هر یک از دیوارهای جانبی به چشم می‌خورد. آبرنگ‌نگاره دیوار پیشین از بقیه مهمتر است.

به نظر چاو، «معبد هیبت‌انگیز شمال» در سانگیم نمودار مانستان‌های مانوی است. بر تپه‌ای واقع در سومین سطح، پنج تالار بنا شده که دقیقاً مطابق آثار تاریخی است. بر دیوار پیشین تالار ویژه مراسم روزه، نگاره «درخت زندگی» و «درخت مرگ» تصویر گردیده است. نگاره «درخت زندگی» سرشار از حیات و نشانگر تنه درخت و شاخه‌ها به رنگ سیاه و برگ‌هایی همانند برگ درخت بید است. در حالی که «درخت مرگ» پریده رنگ و دارای برگ‌های پراکنده است. تنه این دو درخت در دو جابه هم پیچیده‌اند.

تصویر مزبور مهمترین نماد مانوی به‌شمار می‌رود. مانویت آموزه «دوین» را آموزش می‌داد. یکین عبارت است از بین روشنی، قلمرو صلح و نیکویی، که با «درخت زندگی» نشان داده می‌شود.

بن دیگر عبارت است از تاریکی، قلمرو آشوب و شرّ، و نمادش «درخت مرگ» است. موقعیت نسبی این دو درخت همچنین با آموزه مانوی «سه دوره» هماهنگ است.

تصویر این دو درخت که جدا از یکدیگر واقع شده‌اند، نمایانگر دوره‌ای است که دو قلمرو نور و تاریکی جدا از یکدیگر می‌زیند. آن بخش از نگاره که دو درخت به یکدیگر پیچیده‌اند، نماد دوره کنونی، یعنی جهان فعلی ماست که همه اندرونی‌های آن باهم آمیخته‌اند؛ بهره‌ای از آن خیر و روشنی، و بهره‌ای دیگر شرّ و تاریکی را تشکیل می‌دهد. بافرارسیدن دوره سوم، دو درخت از یکدیگر جدا می‌شوند که نمایانگر جدایی پایانی دو اقلیم از یکدیگر است، تاک‌هایی که در دیوارهای جانبی نگاریده شده‌اند، بنابه نوشته‌های رسمی مکشوف در شمال افریقا نمایانگر فرقه مانوی است.

مانستان‌های مانوی در توپوق مدارک بیشتری به دست می‌دهند. بردیوار پیشین این مانستان‌ها، ۴۹ «درخت زندگی» تصویر گردیده که هفت‌تای آن‌ها در یک ردیف‌اند و هفت‌تای دیگر در یک ستون عمودی قرار دارند. عند «هفت» در آیین مانی عدد ویژه‌ای است و به هفت کتاب آیینی این دین اشارت دارد.

برتارک «درختان زندگی» ارواح و ایزدبانوان با ردای سپید تصویر گردیده است. همه ایزدبانوان مانوی سپیدپوش‌اند. برخی درزیر درختان روی نیلوفر آبی نشسته‌اند. مانستان‌های مانوی در دو دوره ساخته شده‌اند. گروه نخست بین اواسط سده ۷م تا آغاز سده نهم بنا گردیده‌اند. هنگامی که مانویان به تورفان آمدند، آیین بودا پیش از آن بدان‌جا رسیده بود. در نتیجه، مانستان‌های مانوی رنگ بودایی گرفت.

از میانه سده ۹م. اویغوریان از مغولستان به تورفان کوچیدند و در این‌جا فرمانروایی یافتند. خاندان سلطنتی آنان پیش از آن که بدین‌جا بیایند، به مانویت گرویده بودند. پس مانستان‌های بیشتری از سوی دربار اویغوری احداث گردید.

در پایان سده ۱۰م. شورش علیه مانویان آغاز گردید. احتمالاً در طی چندین سال همه مانستان‌ها بسته شد. آبرنگ‌نگاره‌ها را با ساروج سپید پوشاندند یا حتی آنها را خراشیدند و معدوم کردند. غارها به معابد بودایی مبدل گردیدند. برخی از مانستان‌ها تنها بدان روی که دارای آبرنگ‌نگاره‌هایی همانند نگاره‌های بودایی بودند، دست‌نخورده باز ماندند.

اویغوریان به دلایلی ناشناخته مانویت را رها کرده به آیین بودا گرویدند. اعقاب آنان نیز آیین بودا را ترک نموده، به اسلام گرویدند و زیر پرچم اسلام جنگیدند. به طوری که تقریباً همه ساکنان محلی، امروز مسلمان‌اند.

چاو همچنين اظهار داشت: «كشوف مانستان‌هاى مانوى مطالبى پايان‌ناپذير براى مطالعه درباب اين آيين از ميان رفته به‌ارمغان خواهد آورد.»
كاوش و بررسى پيرامون مانستان‌هاى مانوى در رأس موضوعات مهم پژوهشى دولت چين قرار گرفته است.

يادداشت‌ها

۱. اين مقاله از شماره اخير مجله China Daily، كه از سوي دكتور مظفر بختيار، استاد ادبيات فارسى دانشگاه پكن در اختيار سردبير كلک گذاشته شده، به فارسى برگردانده شده است. ظاهراً لفظ «تورفان» به گونه «تورپان» صحيح‌تر است، اما از آنجا كه در همه منابع فارسى مربوط به مانويت تاكنون به صورت «تورفان» ضبط گردیده (از جمله، مانى و دين او، اثر سيدحسین تقی‌زاده)، مترجم همان لفظ رایج و کهن را حفظ کرده است. م.

2. Chao Huashan.
3. Fire Mountain.
4. Sangim.
5. Tuyok.
6. Beziklik.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی